

See discussions, stats, and author profiles for this publication at: <https://www.researchgate.net/publication/385420543>

Çevre Temelli Kamu Politikası Oluşturmada Çevre Etiğinin Rolü: Yaklaşımlar Sorunlar ve Çevre Etiğinin Geleceği

Chapter · November 2024

CITATIONS

0

READS

103

2 authors, including:

Şeniz Anbarlı Bozatay

Balıkesir University

33 PUBLICATIONS 63 CITATIONS

SEE PROFILE

Çevre Temelli Kamu Politikası Oluşturmada Çevre Etiğinin Rolü: Yaklaşımlar Sorunlar ve Çevre Etiğinin Geleceği

Şeniz Anbarlı Bozatay¹

Sinem Şahnagil²

Giriş

İnsanın kendisiyle, başkalarıyla ve doğayla zaman ve mekânsal uzamda doğrudan ve dolaylı biçimde nasıl ilişki kurduğuna odaklanan çevre felsefesi ve özellikle çevre etiği, Batı toplumlarının kimlik kriziyle bağlantılıdır. Söz konusu kimlik krizini aşma yolunda çevre etiği, “öteki” ile “kendi” arasında daha iyi bir ilişki kurmamıza rehberlik etmede önemli bir yere sahiptir. Kimlik krizinin aşılması noktasında çevreye dair etik meseleler, insanın ancak doğayla birlikte var olabileceği gerçeği ile birlikte çözüme yönelmektedir. Bu çerçevede farklı çevre etiği yaklaşımları, çevrenin anlaşılmasına yönelik farklı bakış açıları sunmaktadır. İnsan merkezli ya da çevre merkezli yaklaşımlar, insanlığın doğadaki yerinin radikal bir şekilde yeniden kavranmasına duyulan ihtiyacı savunmaktadır. Zira insan, dünyadaki tek değer odağını oluşturmamaktadır (Guedes ve Bina, 2022: 371).

İnsanların çevreyle olan ilişkilerinin ortaya çıkardığı etik sorunların incelenmesinde önemli bir gelişme olarak 1970’li yıllarda ortaya çıkan çevre etiği kavramı, insan merkezli ve insan merkezli olmayan iddiaları incelemektedir. Etik sorular, ne yapmamız gerektiğiyle ilgili sorular olup, bu alandaki iddialar, tanımlayıcı veya tahmin edici olmaktan ziyade kural koyucu bir özellik taşımaktadır. Bu kuralcı iddialar, insanların eylemleri ve inançları hakkında tanımlayıcı iddialara veya tahmine dayalı iddialara indirgenememektedir. Zor da olsa elde etmeye çalışmamız gereken davranışlar ve uygulamalar, normatif ve ilham verici olmakla birlikte tam da bu nedenle ampirik bilimlerin tek başına etik soruları cevaplamasının ve

---

¹ Prof.Dr.Balıkesir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü. Orcid ID: 0000-0003-4690-9650 sanbarli10@gmail.com

² Dr.Öğr.Üyesi Balıkesir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü. Orcid ID:0000-0003-0920- 6948 s.sahnagil@gmail.com

etik iddiaları haklı çıkarmasının yetersiz olduğu anlamına gelmektedir. Bu nedenle çevre etiğinin merkezinde, insan olmayan çevrede nelerin değerli olduğunu belirleme görevi yer almaktadır. Çevre unsurlarını nasıl ve neden değerli oldukları, müzakerelerde neden dikkate alınması gerektiği, ilkeler, eylemler, uygulamalar ve yasaların nasıl olması gerektiği, sürdürülebilir kaynak yönetimi, nüfus artışı ve kimyasal kirlenme gibi konular çevre etiğinin kapsamına giren konu başlıklarını oluşturmaktadır. Bu noktada, olanın yanı sıra neyin doğru ve iyi olduğu konusunda en uygun ve verimli politikalar, çevre etiğinin merkezinde yer almaktadır (Palmer, McShane, Sandler, 2014: 419-420).

Çalışmada, Çevre Etiği: Kavramsal Çerçeve başlığında, bu sahadaki İlk Çalışmalara, Kavramın Ortaya Çıkışı ve Ahlaki Bir Durum Olarak Çevre Etiği konularına açıklık getirilmektedir. Çevre Etiğine İlişkin Geleneksel Yaklaşımlar başlığında, Liberal Görüş/İnsan Merkezli Yaklaşım, Biyo Merkezilik/Canlı Merkezli Yaklaşım, Ekolojik Görüş/Çevre Merkezli Yaklaşım ve Diğer Geleneksel Yaklaşımlar, Çevre Etiğine İlişkin Radikal Yaklaşımlar çerçevesinde ise farklı söylem ve çözümler sunan Derin Ekoloji ve Ekofeminizm yaklaşımları incelenmektedir. Çevre Temelli Kamu Politikaları ve Çevre Etiği kapsamında, Çevre Temelli Politika Oluşturmada Karşılaşılan Sorunlar, Çevresel Politika Oluşturmada Çevre Etiğinin Rolü ve Çevre Etiğinin Geleceği alt başlıklarıyla çevreye dair önemli çıktı olan politikalar konusunda değerlendirmeler yapılmaktadır.

1. Çevre Etiği: Kavramsal Çerçeve

Yunanca “ethos-ethikos” kelimesinden türetilen etik kavramı, ahlak ve ahlakla ilgili olan, töre bilimi anlamını içeren, iyi ve kötü arasındaki çizgileri belirlemeye çalışarak iyiye yönelen davranış ve eylemler olarak tanımlanmaktadır (Karakoç, 2004: 59). Ahlak kavramından daha geniş bir anlamı ifade eden etik tüm insanları, zamanları, mekanları kapsayan bir özelliğe sahiptir. Bu kapsamda çevre etiği de temel olarak insan ve doğa arasındaki ilişkilerin sistematik bütünlüğüne ahlaki anlamda tamamlayıcı bir etkiye bulunmaktadır (Wilkinson, 2002: 216). İnsanların ihtiyaçlarını karşılamak için çevre kaynaklarını hızla tüketmesi ve bu tüketim sonucunda ortaya çıkan atıkları tekrar çevreye vererek çeşitli sorunlara sebep olması insanları çevre üzerine düşünmek mecburiyetinde bırakmıştır. İnsanların daha fazla gelir elde etme ve kaynak paylaşımından daha fazla pay sahibi olma amacı, çevre üzerinde yoğun bir baskı yaratmış, bu durum birçok tepkiyi beraberinde getirmiştir. Dolayısıyla çevrecilik düşüncesi, sürekli üretip tüketerek çevreyi kirleten toplumsal anlayışa tepki olarak ortaya çıkmıştır (Keleş ve Hamamcı, 1993: 169). Bu tepkilerin temelinde yer alan istek, çevrenin korunması ve geliştirilmesidir. Nüfusun hızla artmasına rağmen kaynakların sınırlı olması, çevresel hassasiyetlerin geliştirilmesini ve iş birliği içinde hareket edilmesini gerekli kılmış,

bu düşünce ve tepkiler çevreci akım ve çevre etiği yaklaşımlarının fikir ve eylem altyapısını meydana getirmiştir (Ertaş, 1997: 37).

Doğal çevre ve insanlar arasındaki ahlaki ilişkileri sistematik şekilde ele alan bir bilim olarak çevre etiği, ahlak kurallarının canlı veya cansız fark etmeksizin diğer çevre unsurlarına karşı nasıl davranması gerektiğine yönelik açıklamalarda bulunan bir kavramdır (Desjardins, 2006). Birey ve kentsel çevre arasındaki ilişkileri bugünkü ve gelecek kuşakların haklarını koruyarak sorumluluk, vicdan ve denge içinde düzenleyen çevre etiği (Akkoyunlu, 2008), insanlar ve onların doğal çevreleri arasındaki ahlaksal ilişkilerin bir sistem içerisinde olmasını ifade etmektedir (Ertan, 2004; Desjardins, 2006). Başka bir tanıma göre ise çevre etiği, hangi tür eylemlerin hangi ölçütler dikkate alınarak değerlendirilmesi ve seçilmesi gerektiğini, insan kadar insan dışı varlıkların da konumunu sorgulamaktadır (Erbil ve İdemen, 2010: 3).

Çevre düşüncesinde batı medeniyetinin yönlendirici olduğuna dair bir eğilim gözlenmektedir. Batılı düşünürlerin birçoğu, Grek metafiziğinin çevre terimlerine katkısı olduğu iddiasındadır. Modern felsefede evrenin varoluşu konusundaki şüphecilik, son üç yüzyıl boyunca, çevre düşüncesine de damgasını vurmuş (Hargrove, 1989: 44), çevre değerleri ve çevre etiğine dair, tarihi ve felsefi bakımdan zengin bir literatür böylelikle ortaya çıkabilmiştir (Manning, Walliere, Minter, 1996:20). Dolayısıyla konu üzerine inşa edilen akademik ve felsefi üretimin, kapitalist üretim süreçlerinin başlatıcısı ve küresel çevre sorunlarının yaratıcısı olan Batı kaynaklı oluşu şaşırtıcı değildir.

1.1. İlk Çalışmalar: Kavramın Ortaya Çıkışı

İlkçağ felsefesinde doğada var olan her şeyin insana hizmet etmek amacıyla var olduğunu kabul eden çevre etiği, insan dışı varlıkların insanlara faydalı oldukları sürece değerli olduklarını kabul etmiştir. Doğanın sınırlarını tanımlayarak anlaşılabilmesi için yeterli teknik, bilgi ve teknoloji altyapısına sahip olmayan Orta çağ döneminde ise doğa kontrol edilemeyecek düzeyde güçlü ve güvenilmez olarak görülmüş, buna bağlı olarak çevre etiği doğanın korku duyulacak bir unsur olarak kabul edilmesi üzerine şekillenmiştir (Gökberk, 2010: 197; Akalın, 2022: 23). Buna karşın Avrupa'da başlayan Aydınlanma çağ ile birlikte doğaya karşı olan karamsar tutum yerini aidiyet duygusuna bırakmıştır. Aklın her şeyin temelini oluşturduğu görüşü ile doğanın korkulacak bir güç olduğu düşüncesi doğaya karşı duyulan güven duygusuna evrilmiştir. Dönemin insanları kendilerini doğadan bağımsız görmek yerine onun bir parçası olduklarını kabul etmişlerdir. Uzun soluklu olmayan bu durum insanın doğa karşısında özgüven kazanmasıyla doğayı kontrol etme ve ona hükmetme çabasına dönüşmüştür (Akalın, 2022: 24).

Doğa önceleyen ve doğayı ilgilendiren hususlar üzerinde değerlendirmelerin yapılması, 19. ve 20. yüzyıl felsefesine dayanmakla birlikte çevre etiğinin çağdaş anlamıyla tartışılır hale gelmesi 1970'li yılları bulmaktadır. Batılı filozoflar eski zamanlardan beri doğa felsefesine katkıda bulunmuş olsalar da çevre felsefesi ve etik 1970'lerde ayrı çalışma alanları olarak ortaya çıkmıştır. Başlangıçta, Batı'daki çevre felsefesi dar bir biçimde çevre etiği olarak kavranmıştır. Batı felsefesindeki kıtasal ve analitik şeklinde gerçekleşen bölünme nedeniyle çevre felsefesi ve etiği yanlış bir bakış açısıyla tek ve aynı kabul edilmiştir. Kavramı bu şekilde kabul eden analitik filozofların çoğunun Birleşik Krallık, Amerika Birleşik Devletleri, Kanada gibi İngilizce konuşulan ülkelerden olduğu görülmektedir. Bu kapsamda mantıksal pozitivizm, ampirizm, natüralizm ve gerçeğin tekabül teorileri, analitik felsefenin temel konuları olarak kabul edilmiştir. Kıta felsefesinin entelektüel başlangıcını ise fenomenoloji oluşturmaktadır. Kıta felsefesi, kolektif deneyimin mantıksal analizinden ve metafizik ile diğer daha derin kültürel konuların incelenmesinden ziyade, kişisel deneyimin tanımına odaklanmıştır. Kıta filozofları, ufku genişletmek için mantıksal çıkarımlardan çok hayal gücünü öncelemişlerdir. Bu filozofların deyimler, metaforlar ve daha süslü bir dil kullandıklarına inanılmıştır. Almanya, Fransa, İtalya gibi ülkeleri içine alan Kıta Avrupası'nda hâkim olan bu felsefe, pek çok yönden farklı olmalarına rağmen Alman idealizmi, Marksizm, eleştirel teori, fenomenoloji, felsefi yorumbilim, varoluşçuluk, postyapısalcılık, postmodernizm vb. kavramlar için de kullanılmaktadır. Husserl, Heidegger, Hegel, Sartre, Merleau-Ponty, Derrida, Foucault, Marx ve benzerleri bu geleneğin başlıca figürleri olarak kabul edilmektedir (Kelbessa, 2022: 3).

Öncelikle akademik bir disiplin olarak ortaya çıkan çevre etiği, bu yıllarda yeni bir felsefe alt disiplini olma özelliği taşımaktadır. İlk olarak insanın yeryüzündeki diğer tüm türlerin üyeleri üzerinde herhangi bir manevi üstünlüğünün bulunup bulunmadığını tartışan çevre etiği, sonrasında doğal çevreye ve onun insan olmayan içeriğine içsel değer atfetmek için rasyonel argümanlar öne sürülüp sürülemeyeceği üzerine araştırmalar yapmaya başlamıştır (Akalın, 2022: 23). Çevre ile insan ilişkileri üzerine etik yansıma yeni değildir. İnsan uygulamalarının çevresel etkileri ve hayvanlara insan muamelesi antik çağdan başlayarak inceleme konusudur. Ancak modern çevre etiği alanı 1970'lerde ortaya çıkmıştır. Çevre etiği ile ilgili ilk akademik konferans 1971'de Georgia Üniversitesi'nde verilmiştir. Bu alanda 1980'lerden itibaren araştırma, yayın ve çevre etiği öğretimi hızla yaygınlaşmıştır. 1990'lı yıllara gelindiğinde ders kitaplarında çevre etiğine dair konular yer etmeye başlamıştır. Uluslararası Çevre Etiği Derneği 1989'da kurulmuş, 1990'larda birçok çevre etiği dergisi yayınlanmaya başlamıştır. Çevre etiği yirmi birinci yüzyılda büyümeye ve çeşitlenmeye devam etmektedir (Palmer, McShane, Sandler, 2014: 420-421).

1.2. Ahlaki Bir Durum Olarak Çevre Etiği

Çevre etiği, 1970'lerin başında felsefenin yeni bir alt disiplini olarak ortaya çıktığında, bunu geleneksel insan merkeziliğe meydan okuma olarak değerlendirilenler, her şeyden önce, insanın dünyadaki diğer türlerin üyeleri karşısında varsayılan ahlaki üstünlüğünü sorgulamaya başlamışlardır. İkinci olarak, doğal çevreye ve onun insan dışı içeriğine içkin değer atfetmek için rasyonel argümanların olasılığı araştırılmıştır. Bu araştırmaların çıkış noktası, doğal çevreye ve onun insan dışı içeriğine değer atfetmek olmuştur (Andrew Brennan ve Yeuk-Sze Lo, 2011:1-2). İnsanların kendileri dışında kalan doğa ile ilişkisinin nasıl olması gerektiği üzerine düşünen ve buna yönelik sorgulamalar yapan çevre etiği, bu konuda doğru davranışın ne olduğunu anlamaya çalışmaktadır. Diğer bir deyişle çevre etiği, insanların sahip olduğu ahlaki değerlerin doğa karşısındaki anlamını bulmaya çalışırken aynı zamanda bu ahlaksal değerler aracılığıyla insan davranışlarının doğaya doğru yönlendirilmesini amaçlamaktadır (Kılıç, 2008: 32). Bir başka açıdan ise çevre etiğinin pratik amacının, dünyanın çevresini korumayı ve çevresel bozulmayı düzeltmeyi amaçlayan sosyal politikalar için ahlaki temeller sağlamak olduğu savunulmaktadır (Andrew Brennan ve Yeuk-Sze Lo, 2011:1-2).

Bugünkü çevre etiği tartışmalarında en önemli katkıyı, temel felsefi fikirleriyle çevresel faydacılığa giden süreçte Amerikan pragmatistleri yapmıştır. Çevresel pragmatizm/faydacılık görüşü, bütün düzeylerdeki varlıkların eşsiz değerde olduğunu savunmakla birlikte bu yaklaşıma özgü bazı ahlaki çatışma konuları bulunduğu dikkat çekmektedirler. Örneğin Antigone, devletin karşısında aile değerlerini çıkarmaktadır. Bir CEO, tehlike altındaki türlerin korunması ile ilgili değerlerin karşısına, iş değerlerini çıkarmaktadır. Ancak burada tartışma konularından birini reddetmek, ahlaki körlük yanında, insan olmayan çevrenin ihmeline dayanan bir körlük te olabilir (Parker, 1996: 31-32).

2. Çevre Etiğine İlişkin Geleneksel Yaklaşımlar

Tarihsel süreçte karşılaşılan gerek büyük gerekse küçük çaptaki çevre sorunları, çözüm amacıyla ortaya koyulan birçok farklı yaklaşımı beraberinde getirmiştir. Diğer bir deyişle çevrenin korunması ve geliştirilmesi gerekliliği, insan ile doğa arasındaki ilişki hakkında çeşitli felsefi yaklaşımlar ortaya çıkarmıştır.

2.1. Liberal Görüş/İnsan Merkezli Yaklaşım

İnsanın kendisini doğanın efendisi olarak görmesi düşüncesine dayanan insan merkezli (antroposentrik) bir diğer adıyla liberal görüş, Batı kültürünün etkisi ile şekillenmiştir. İnsan dışındaki canlı ve cansız varlıkların kendiliğinden bir değere

sahip olmadığını ileri süren bu yaklaşım, etik ilkelerin ancak insanlar için bir anlam ifade ettiği ölçüde karşılık bulabileceğini savunmaktadır. Dolayısıyla kendisini evrenin tek hâkimi olarak gören insanın canlı ve cansız çevreyi hiçe sayma ihtimalinin oldukça yüksek olduğu bu yaklaşıma göre insanların gerek canlılara gerekse çevreye karşı saygı gösterme zorunluluğu da bulunmamaktadır. Zira insanın menfaati ve ihtiyaçları doğadaki her şeyden daha önde gelmekte, doğada yer alan diğer varlıklar insanların ihtiyaçları doğrultusunda kullanılabilen şeylerden öteye geçememektedir (Ünder, 1996: 59; Çobanoğlu ve Yıldırım, 2009; Birden, 2016: 13). Buradan hareketle insan merkezli yaklaşımı savunan kesimlerin büyük çoğunluğu, yalnızca insanların ahlaki bir varlık olduğunu iddia etmektedir (Kelbessa, 2022: 5). Bu kesime göre sadece insanlar etik konular hakkında akıl yürütebilmekte ve üzerinde düşünebilmektedirler.

İnsan merkezli yaklaşımın önemli isimlerinden birisi olan Aristoteles insanın en üst basamakta yer aldığı bir canlılar piramidi oluşturmuş, bitkilerin hayvanlar, hayvanların ise insanlar için var olduğunu ifade etmiştir. Doğada hiçbir şeyin amaçsız oluşmadığını söyleyen Aristoteles, doğada her şeyin insanın hizmetine sunulduğunu belirtmiştir. Benzer şekilde Protagoras da insan her şeyin ölçüsüdür diyerek doğadaki her şeyin insan için araçtan ibaret olduğunu vurgulamıştır (Keleş ve Ertan, 2002: 188-189; Akalın, 2022: 33). Yine insan merkezli yaklaşıma göre insan için iyi olan doğa için de iyidir ve bu yüzden doğaya müdahale etmek insanın faydası için gerekli ise o zaman doğaya müdahale edilmesinde sakınca yoktur (Wilkinson, 2002: 223).

Çevre unsurlarının insan için var olduğu anlayışına dayanan söz konusu yaklaşım, tam anlamıyla çevreciliği yansıtmadığı gerekçesi ile yoğun şekilde eleştirilmiştir. Yaklaşımın eleştirilenleri insanlığın ötesine, insan dışındaki doğaya uzanan bir çevre etiğinin olması gerektiğini iddia etmişler, bu uzantının, hayvanlara, organizmalara, nehirlere, diğer türlere ve ekosistemlere kadar ilerlemesi gerektiğine dikkat çekmişlerdir. Zira insan yaşamını, aslında çevredeki canlılara veya varlıklara borçludur. Çevresel yükümlülüklerimizin yerine getirilip getirilmediğinin belirlenmesi, insan merkezci veya insan merkezci olmayan akıl yürütmeye dayalı biçimde tartışmaya açılmıştır (Cochrane, 2008:4-5). Bu kapsamda tepki olarak diğer bütün canlıların da hakları olduğu düşüncesini temel alan canlı merkezli anlayış ortaya çıkmıştır.

2.2. Biyo Merkezilik/Canlı Merkezli Yaklaşım

Doğada insan dışında kalan diğer canlıların da değerinin olduğunu savunan yaklaşım, insan merkezli yaklaşımın sadece insanı temel alan tezine karşı çıkmaktadır. Bu yaklaşıma göre canlı türlerinin ekonomik olmayan değerlerinin ötesinde varlığının değeri kendinden menkul sayılmalıdır. Söz konusu bakış açısının hem

çevreye hem de çevre politikalarına hâkim olması gerektiğini belirten yaklaşım, insan çıkarı gözetmeksizin biyolojik çeşitliliğin korunması ve geliştirilmeye çalışılmasını savunmaktadır. Buna bağlı olarak hukuksal, eğitsel ve uygulamaya yönelik tüm alanlarda bu amaca yönelik çaba ve çalışmalar yürütülmelidir (Güneş ve Coşkun, 2004: 43). Bu yaklaşıma göre insan, doğadan üstün olmaktan ziyade canlı topluluğunun bir parçasını oluşturmaktadır.

Canlı merkezli yaklaşımda eylemlerin gerçekleştirileceğine karar verirken, hangi kuruluşların kapsamının genişletilmesi gerektiği, potansiyel esenlik veya zararın, bundan etkilenen tüm canlıları içerecek şekilde dikkate alınması önem arz etmektedir. Örneğin, nesli tükenmekte olan bir kelebek türünün yaşadığı sahadaki refahı, bu sahaya yapılması planlanan bir yapı için alınacak kararda göz önünde bulundurulmalıdır. Otomobillerden kaynaklanan zararlı gazların doğaya, havaya vereceği zararı gözeterek ulaşım uygulamalarının değiştirilmesi gerekip gerekmediği düşünülmelidir. (Millstein, 2013:11). Buna karşın cansız çevre varlıklarının değerini ve önemini göz ardı etmekle eleştirilen canlı merkezli yaklaşımın yarattığı boşluk, çevre merkezli yaklaşımın ekolojik bütünlüğe ulaşmak için tüm çevre unsurlarını kapsamına alan yapısı ile doldurulmaya çalışılmıştır.

2.3. Ekolojik Görüş/Çevre Merkezli Yaklaşım

Canlı merkezli yaklaşıma ek olarak cansız çevre unsurlarını da dikkate alan çevre merkezli yaklaşım, çevrecilik bakımından arka plana atılmış abiyotik unsurların da etik bir değer taşıdığını ileri sürmektedir. Buna bağlı olarak çevre merkezli yaklaşım bütün canlı ve cansız varlıkları içine alarak en kapsamlı yaklaşım olma özelliği taşımaktadır (Keleş ve Ertan, 2002: 196-197). İnsanın doğa üzerindeki egemenliğinin yarattığı çevre sorunlarına dikkat çeken bu yaklaşım, doğada sadece insanın değil, onun dışında canlı ve cansız varlıkların bulunduğunu ve bu yüzden topyekûn bir hak arayışının yapılması gerektiğini savunmaktadır (Mengi, 2012: 70). İnsanın doğa ile ilişkileri, ona karşı tutum ve davranışları konusunda ahlaki kurallar oluşturmayı amaçlayan bu yaklaşım, insanın çevreyi koruma gerekliliğini ahlaki bir ilke haline getirmek istemektedir (Kılıç, 2008: 261). Çevre merkezli bir etik yaklaşımı savunan kesimler, insan merkezli yaklaşımların kaldırılması çağrısında bulunurken, diğer bir kesim düşük düzeyde insanı merkeze alan düşüncelerin kaçınılmaz olduğunu ve çevresel krizleri ele alma noktasında bu durumun kullanılabilir olduğunu düşünmektedirler. Fakat bu durumun her zaman bu şekilde gerçekleşmeyeceği gözden kaçırılmamalıdır. Zira bazı eylemler insanlar için yararlı iken diğer varlıklar için zararlı olabilmektedir (Kelbessa, 2022:5).

Doğal dünyanın değeri hakkında yürütülen ilk tartışmalarda ortaya çıkan çevre merkezli yaklaşım, bütüncül bir özellik sergilemektedir. Bazı teorisyenler, bireylerin, hayvanların, bitkilerin, vb. kendi başlarına değerliken, daha büyük

bütünlerin değerine odaklanılması gereğine dikkat çekmişlerdir. Ekosistemlerin kendi başlarına önemli olarak değere sahip olduklarına odaklanan bu yaklaşım, aynı zamanda bireylerin değerini toplumun iyiliğine yapmış oldukları katkıya bağlı olmasıyla ilişkilendirmiştir (McShane, 2009: 411-412).

Çevre merkezli yaklaşımın önemli bir boyutunu da hayvanlar ile olan ilişki oluşturmaktadır. Hayvanların bağımsız bir ahlaki duruşa sahip olmadığını ancak bu durumun onları görmezden gelmekle sonuçlanmaması gerektiğine dikkat çeken düşünürler, bireyin refahı ve çıkarlarının canlı varlıkların sağlıklı işleyişiyle bağlantılı olduğuna vurgu yapmaktadır. Bu çerçevede çevre merkezli etiğin büyük ölçekli kapsayıcı yönü, hayvanlara yönelik müdahalelerin sorgulanmasına yol açmıştır. Cochrane, bununla birlikte sahipli hayvanlar ve diğer hayvanlar söz konusu olduğunda etikçilerin her zaman sahipli hayvanlara öncelik verdiği görüşündedir. İşte tam da bu noktada pek çok çevre etikçisi etik kaygıların sınırlarının daha da geriye itilmesi gerektiğini savunmaktadır (Cochrane, 2008: 12). Etik kaygıların geriye itilmesinden kastedilenin, tüm hayvan türlerinin bütünsel bağlamıyla ele alınması ve değerli kabul edilmesi olduğu düşünülmektedir.

Avcılar tarafından hayvanların öldürülmesi, çevre etiği nezdinde etik dışı davranıştır. Ancak bu konunun birtakım tartışmalar barındırdığı görülmektedir. Hayvanları öldüren avcılarının bir kısmı, varlıklarını idame ettirebilmeleri için bunun gerekliliği üzerine vurgu yapmaktadır. Bu tartışma, vahşi hayvanların diğer türleri avlamak suretiyle hayatta kalması ile bağlantı kurularak sürdürülebilmektedir. Belirtilen durumda, yani hayatta kalmak için beslenme mecburiyeti öne geçmektedir. Kişinin eylemlerinden, ahlaki fail olduğu için ahlaki olarak sorumlu tutulması mümkünken, belirtilen mecburiyet halinde sorumlu tutulması mümkün olmayacaktır. Çünkü hayatta kalmak için avlanmada kişinin, ahlaki fail olma niteliği esnetilebilmektedir. Bu bakış açısıyla hayvanlar, ahlaki muhakeme kapasitesi olmadığından, ahlaki failer olmaktan çıkarılmaktadırlar (Millstein, 2013: 8-9).

2.4. Diğer Geleneksel Yaklaşımlar

Doğal çevrenin araçsal değerinin bir uzantısı olup yalnızca çevreye odaklanan “Korumacı Görüş Etiği”, milli parkların yaratılmasına yol açan en eski etik görüşüdür. Bu etik yaklaşım vahşi yaşam koruma alanları, yenilenemeyen enerjinin kullanımı, su koruma çabaları, insanlık ve onun geleceği ile ilgilenmekte, uluslararası anlaşmaların çoğu, bu ahlakın sonuçlarına dikkat çekmektedir. Bir diğer yaklaşım olan “Manevi ekoloji” ise inancın çevreyi kurtarmak için kullanılabileceği fikri ile hareket eden, sağlıklı çevrenin sürdürülebilirliği noktasında uzun vadeli çözümlerin manevi ilkeler göz önünde tutularak gerçekleşmesini öneren yaklaşımdır. İlk olarak “Dünya Çapında Doğa Fonu” oluşumunda kullanılan yaklaşım daha sonra beş büyük dünya dinine (İslamiyet Hristiyanlık, Musevilik, Hinduizm ve

Budizm) kadar genişletilmiştir. Her bir din, çevresel eylem için manevi motivasyon sağlamıştır (<https://rnlkwc.ac.in/>). Diğer yandan günümüzde hem bütüncül hem de bireyci yaklaşımlar çevre etiği içinde kabul görmekte olup, bazı gerilimler devam etse de hayvan hakları ile çevre etiğinin geri kalanı arasındaki uçurum azalmaya başlamaktadır (McShane, 2009:411-412).

Brennan and Yeuk-Sze Lo, insan merkezilik dışında geliştirilen teorilerin altında yatan psiko-davranışçı tez ve etkilerinin bir fırsat sunduğu görüşündedir. Bu noktada felsefeciler ve sosyal bilimciler arasındaki disiplinler arası iş birlikleriyle, yerleşik birçok araç ve yöntem sosyal bilimlerde, çevre felsefesi araştırmalarında ampirik düzeyde kullanılabilir, bu tür çalışmalar çevrenin kökenleri hakkında yeni fikirleri teşvik edebilir (Brennan and Yeuk-Sze Lo, 2011: 11). Bireyci pozisyonun aksine çoğulcu görüşlerde, ekolojik kolektiflerin dikkate alınmasını gerekli gören bir anlayış bulunmaktadır. Ekolojik kolektifler; türler, ekosistemler ve biyosferi birer etik birim olarak kabul etmektedirler. Çevreye yönelik bu değer çoğulcu yaklaşımlar, deontolojik olmaktan çok sonucudur. Leopold'un 1949'da yayımlanan A Sand County Almanac adlı eserinde etiğin, toprağı, suyu, bitkileri ve hayvanları içerdiği belirtilmektedir (Palmer, 1994: 81-82).

3. Çevre Etiğine İlişkin Radikal Yaklaşımlar

Çevre etiğine ilişkin radikal yaklaşımlar içinde birçok düşünce ve inanç olmakla birlikte hemen hepsinin iki noktadan uzlaşmaya vardığı görülmektedir. Her şeyden önce, bu yaklaşımları benimseyenler, kimsenin çevresel krizi çözmeye yetecek ahlaki konumu genişletmek üzere hareket etmediğini belirtmekte ve daha geniş bir felsefi bakış açısının gerekli olduğunu savunmaktadırlar. Buradan hareketle gerçekliğe karşı takınılan tavırda hem de insanların sahip olduğu "gereklilik" anlayışında temel değişikliklere gidilmelidir. Bu da doğal çevre içinde insanı kim olduğunu ve yerin yeniden incelemeyi gerektirmektedir. Radikal ekolojistlerin iddiası, etik yayılmacılığa yol açan geleneksel çevre etiği yaklaşımlarına takılıp kalındığıdır. Radikal ekoloji, toplum ve kurumlar nezdinde temel değişiklikleri talep etmektedirler. Başka bir deyişle, geleneksel ideolojilerle yüzleşilmesi gerektiğine vurgu yapılmaktadır (Cochrane, 2008:22).

3.1. Derin Ekoloji

Ekosistemi korumaya değer kılan şeyin sahip olduğu ahlaki değerden kaynaklandığını savunan Derin Ekoloji, ilk kez Arne Naess tarafından dile getirilmiştir. Gerek insanın gerekse insan dışındaki varlıkların iyiliğine odaklanan ve bunu önemli bir değer kabul eden derin ekoloji, yaşam çeşitliliğinin bu değere büyük katkı sunduğunu ifade etmektedir. Yaşamsal zorunluluklar haricinde insanların söz

konusu çeşitliliğe zarar verme hakları olmamakla birlikte bu yaklaşım insanların dış dünyaya müdahalesine mesafeli yaklaşmaktadır. Yaşam kalitesinin bilinçli olarak ele alınması gerektiğinin altını çizen Derin Ekoloji, bu noktada insanların tamamının yükümlülük taşıdığı ve bu ilkelerin gerçekleştirilmesinde ahlaki sorumlulukları olduğunu belirtmektedir (Gül ve Kahya, 2004: 136).

Derin Ekoloji insandan çok doğayı temel almakta, canlı veya çevre merkezli yaklaşımları odak noktası haline getirmektedir. Derin ekolojiye göre insanlar, yaşam çevresinin tüm varlıklar için önemini kavramalı, nüfus artış hızını kontrol altına alarak yaşam niteliğini yükseltmek amacıyla ekonomik, ideolojik, teknolojik yapı ve davranış kalıplarını buna göre şekillendirmelidir. İdeolojik değişim, giderek daha yüksek bir yaşam standardına bağlı kalmak yerine, temel olarak yaşam kalitesinin sağlanması şeklinde gerçekleşecektir. Zira Dünyadaki insan ve insan olmayan yaşamın refahı ve gelişmesi kendi içinde bir değere sahiptir. Bu değerler, insan olmayan dünyanın insan amaçları için yararlılığından bağımsızdır (Keleş ve Ertan, 2002: 196; Ertan, 2004; Naess, 1986:14'den aktaran Nelson, 2008: 210). Söz konusu hususlar derin ekolojinin iskeletini oluşturmakta, derin ekolojinin insan merkezli yaklaşıma karşı olduğunu, çevre sorunların, ekolojik krizlerin insan kaynaklı olduğunun bir kez daha altını çizmektedir. Bu noktadan hareketle ekolojik krizden kurtulmanın yolu, derin ekoloji bağlamında “ekonomik, teknolojik ve değer yargılarında değişimin gerekliliğinden geçmektedir” (Yıldırım, 2017: 294).

Derin Ekoloji hareketinin altında yatan etik ve metafizik teorilerinin çoğunu yapısal olarak istikrarsız gören Palmer'e göre derin ekolojinin önemi, entelektüel keskinliğinde değil, daha ziyade popüler duygusal ve motivasyonel çekiciliğinde yer almaktadır. Palmer ayrıca canlı organizmaların değeri hakkında spesifik olmayan kavramların, siyasi ve sosyal amaçlar için bir güç olarak kullanılabileceğini belirtmektedir (Palmer, 1994: 92).

3.2. Ekofeminizm

Tarihsel süreç içinde geleneksel etik anlayışa çeşitli karşı çıkışlar olmasına rağmen bu karşı çıkışların kurumsal bir özellik kazanması 20. yüzyılı bulmaktadır. Özellikle erkek, beyaz, insan egemen düşünce tarzına getirilen eleştiriler insan hakları başta olmak üzere siyah ve beyaz, kadın ve erkek eşitliği ile insan dışı canlı ve cansız varlıkların ahlaki değere sahip oldukları düşünceleri çerçevesinde yeni etik yaklaşımlar olarak ortaya çıkmaya başlamıştır. Aydınlanma ile hız kazanan insan ve kadın hakları hareketlerinin temelini oluşturan ve egemen gücü sorgulayan eşitlik ve özgürlük temalı yeni ahlak ve adalet anlayışı uygulanmaya başlanmıştır. Barış yanlısı toplumsal direnişler, ırk ve cinsiyet ayrımcılığına karşı başlayan hareketler, hayvan hakları ve çevre hareketleriyle ilkesel yakınlıklarını keşfetmiş, ortak yönler birleştirilerek yeni yaklaşımlar oluşturmuşlardır. Bunlardan cinsiyet

ayrımcılığına karşı çıkan feminizm ile çevre merkezli yaklaşımın birleşiminden yeni bir yaklaşım olan Ekofeminizm doğmuştur (Akkoc, 2014: 76).

Cinsiyet ayrımcılığı ile çevre sorunları arasında ilişki kuran Ekofeminizm, toplumun sahip olduğu erkek egemen toplumun kadın ve çevre üzerinde yoğun baskı kurduğunu savunmaktadır. Kadın ve doğanın erkeğin baskı ve egemenliğinden kurtarılması gerektiğini ifade eden yaklaşım, kadının özgürleşmesini cinsiyet ayrımcılığının ortadan kaldırılmasına bağlamaktadır (Mahmutoğlu, 2009: 112). Bu yaklaşıma göre doğanın ezilmesi, kadının ezilmesi ile yakından ilgilidir ve bu bağın anlaşılması büyük önem arz etmektedir (Gül ve Kahya, 2004: 136). Rasyonalizmin kendisine meydan okuyan Plumwood, kadının ve doğanın kategorik biçimde aşağı seviyede yerleştirildiğine dair ortak bir yöne atıfta bulunmaktadır. Bunun bir kez kabul edilmesi, beraberindeki diğer argümanları desteklemektedir. Basit etik yayımlaştırma, kadın ve doğaya yönelik tahakkümünü çözüme yetersiz kalmaktadır. Warren de rasyonalist düşüncenin ikiliklerinden söz ederken, boyun eğmeyi haklı çıkarmak için "baskıcı bir kavramsal çerçeve" sunulmasını eleştirmektedir. Ona göre sorun, tahakkümün mantığındadır. İnsanların ve erkeklerin üstünlüğü iddiası, kadınları ve doğayı kendilerine tabi kılmakta haklı çıkardıkları araçlarla desteklenmektedir. Warren de Plumwood gibi bu durumu Batı toplumlarındaki yaklaşımlara bağlamaktadır (Cochrane, 2008: 30-31). Bunun yanı sıra feminist teori ve pratiğin ekolojik bir perspektif barındırması gerektiğini belirten yaklaşım, ekolojik sorunlara getirilen çözümlerin de feminist bir bakış açısına sahip olması gerektiğini söylemektedir. Dolayısıyla Ekofeminizm, çevre sorunlarının toplumların ataerkil yapısıyla bağlantısını inceleyen bir çevre etiği yaklaşımı olarak ortaya çıkmıştır (Gül ve Kahya, 2004: 136).

4. Çevre Temelli Kamu Politikaları ve Çevre Etiği

Bir ülkedeki en üstün meşru gücü oluşturan ve örgütlü bir yapıya sahip olan devlet, sürdürülebilirliğini sağlayacak amaçları gerçekleştirmek, halka hizmet etmek ve faaliyetlerini gerçekleştirmek amacıyla çok geniş kapsamda ve konuda politikalar üretmektedir. Kamu politikaları, kamu yönetiminin sorun çözüme odaklanan, eyleme ve uygulamaya yönelik olan en önemli alt kümesini oluşturmaktadır. Söz konusu kavram, içeriği gereği geniş bir etki alanı yaratmakta bireysel, ekonomik, sosyal ve kültürel birçok yaşam alanını bütün boyutlarıyla kapsamı içine almaktadır (Şahnagil, 2017: 78-79).

Kamu politikasına yönelik en kapsamlı tanımlamayı Dye 1987 yılında yayınladığı "Understanding Public Policy" adlı eserinde dile getirmiş, kavramı hükümetlerin tercihleri temelinde inceleyerek, "hükümetlerin yapmayı veya yapmayı tercih ettiği eylemler" olarak ifade etmiştir. Meşru bir toplumsal sorun veya ihtiyacı gündeme getirerek çözüm seçenekleri üzerine çalışan kamu politikası, en

uygun seçimi ortaya koyarak sorunu çözme veya ihtiyacı giderme yönünde kamu-sal aktörlerin planlı kararlarını ve eylemlerini tanımlamaktadır (Gül, 2015: 8). Kamu politikası alanının öncülerinden kabul edilen Lasswell (1951: 15) ise kavramı, “demokrasinin işleyişini geliştirmek için ihtiyaç duyulan bilgi ve kanıtları üretme sorumluluğu” olarak ele almıştır. Ekonomiden kültüre, sağlıktan eğitime, güvenlik-ten adalete kadar birçok alanın lokomotifini olma özelliği taşıyan kamu politikasının günümüzde etkinlik kazandığı alanlardan bir diğeri de çevredir. Zira çevre konu-sunda ortaya çıkan olumsuzluklar özellikle küreselleşme ile birlikte sınırı aşar bir hal almış, devletler sadece kendi sınırları içinde çevre sorunları ile baş etmenin ötesinde uluslararası arenada politika süreçlerine dahil olmak durumunda kalmış-lardır.

Doğal kaynakların başta aşırı tüketimi olmak üzere tahribi ve kirletilmesi, nüfus artışı, doğal kaynaklara erişimde insanlar arasında yaşanan adaletsizlikler gibi durumlar çeşitli çevre sorunlarının hızla ortaya çıkmasına ve yayılmasına ne-den olmakta, günümüzde dünyanın herhangi bir yerinde baş gösteren bir çevre sorununun etkisi, sadece o bölge ve o bölge insanı ile sınırlı kalmamakta, uluslara-rası topluluğun tamamını kapsamaktadır. Buna bağlı olarak artık bütün dünyanın aynı çevre bilimsel koşullara bağlı olduğu görüşü geniş çevrelerce kabul görmek-tedir (Yıldırım ve Çobanoğlu, 2009: 98-99). Bu durum çevre temelli kamu politi-kalarının ne derece önemli olduğunun altını bir kez daha çizmektedir. Çevre politi-kası üzerine yapılan araştırmalar kavram üzerine iki farklı temel tanım ortaya koy-maktadır. Bunlardan ilki çevre politikasını, ülkelerin çevre konusu üzerine gerçek-leştirmiş oldukları tercih ve hedefler olarak ifade ederken, diğeri çevre problemlerinin çözümüne odaklı olan ve gelecek zamana yönelik benimsenen ilke ve tedbir-ler şeklinde tanımlamaktadır (Acet ve Şakalak, 2020: 2141). Bir diğeri tanıma göre ise çevre politikası, ülkelerin çevre hakkında ve çevre sorunları ile ilgili çözüm ara-yışlarına yönelik tercihlerini tanımlamakta, doğal varlıkların muhafaza edilerek halkın sağlıklı şekilde yaşamasını sağlama amacı taşıyan süreci anlatmaktadır (Demiral ve Evin, 2014: 35; Torunoğlu, 2013). Konyar’a (2009: 91) göre ise siya-sal ideolojilerin çevre sorunları hakkında izledikleri yol olarak tanımlanabilen çev-resel politikalar hem mevcut çevresel sorunların çözümü hem de bu sorunların tekrar ortaya çıkmasını engellemek amacıyla kullanılan yol haritalarını, prensipler bütününü oluşturmaktadır. Çevre politikaları, çevreyi koruma güdüsüyle sadece toplumsal üretim ve tüketim yapılarının neden olduğu sorunların çözümüne yöne-lik önlemler alarak, bu önlemlerin yol açtığı dışsallıkların nasıl paylaşılacağı üzerine belirlemeler yapmamakta, aynı zamanda kentleşme, yönetim, ekonomik büyüme gibi çok çeşitli alanlara ait politikalarla ilişki kurmaktadır (Demiral ve Evin, 2014: 39). Geniş bir ilişki ağına sahip olan çevre politikaları sahip olduğu politika ilkeleri ile aynı zamanda devletin sahip olduğu organları yönlendirebilme gücüne sahiptir.

Sürdürülebilir kalkınma, ihtiyat, kirleten öder, katılım, iş birliği ve önleme gibi ilkeler politikaların kurumsallaşmasına ve uluslararası iş birliğinin yükseltilmesine katkı sağlayan çevre politikası ilkelerini oluşturmaktadır (Terzi, 2017: 38).

Çevre politikalarının gerekliliğini ortaya çıkaran nedenlerin başında yeryüzündeki kıt kaynakların verimli şekilde kullanılması, kaynaklara erişimde sosyal adaletin ve eşitliğin dolayısıyla toplumsal refahın sağlanması, çevrede yaşanan risklerin minimum düzeye indirilmesi gibi başlıklar yer almaktadır. Özellikle sürdürülebilirlik ve çevresel atıkların yok edilmesi hususlarında kilit bir role sahip olan genelde kamu politikaları özelde ise çevre politikaları, devletin çevre sorunlarına müdahalesini mümkün kılmakta, böylece doğaya verilen zararın tazmininde etkili mekanizmalar olarak ortaya çıkmaktadırlar. Bunun yanı sıra söz konusu politikalar ülke sınırlarını aşarak bütün dünyayı saran çevre sorunlarının çözümünde ve bu amaçla belirlenen hedeflerin uygulanmasında ülkelere yol haritası çizmektedir (Acet ve Şakalak, 2020: 2137). Bununla birlikte devletlerin bakış açısından incelendiğinde toplumda sağlıklı yaşanabilir bir çevre sağlamak amacıyla hayata geçirilen çevre politikaları her ülkenin beklenti ve önceliklerine göre değişiklik göstermektedir. Buna karşın çevre politikaları ile ilgili genel olarak benimsenen ortak hedeflerin varlığı dikkat çekmektedir. Bu kapsamda bireylerin sağlıklı ve mutlu bir yaşam sürmeleri amacıyla sağlıklı bir çevrenin güvence altına alınması, ekosistemi insan faaliyetlerinin zararlı sonuçlarından korumak, var olan zararlı sonuçların su, toprak ve canlılar alemi üzerinde yarattığı hasarları gidermek gibi hedefler hemen hemen bütün çevre politikalarının ortak özelliklerini oluşturmaktadır (Terzi, 2017). Söz konusu ortak özelliklere karşın çevre politikalarının oluşturulmasında ve uygulanmasında süreçlerin kimi zaman sekteye uğradığı görülmektedir. Bu durumun en önemli sebepleri arasında çevre ekonomisinin yarattığı dışsal maliyetin yüksek olması yer almaktadır.

Özellikle sanayileşme ve teknolojik gelişmeler ile beraber üretim ve tüketim hızla artması doğal kaynakların hızla tükenmeye başlamasına ve doğanın kendisini yenileme özelliğinin zarar görmesine neden olmuştur. Bu kapsamda temel amacı kalkınma olan az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler, çevre politikalarını uygulayarak bu hedefi tehlikeye atmak ve yabancı sermayeyi kaçırmak ikilemi ile karşı karşıya kalmışlardır (Toprak, 2006: 146). Ülkelerin başta sanayileşme istekleri olmak üzere daha yüksek bir gelir düzeyine ulaşma çabaları, insanın doğaya hâkim olma güdüsü, merkezi hükümetin yerel halkın kullanım olduğu alanları plansız şekilde kullanması, siyasi rejimlerin doğa karşısında takındığı tutum ve uluslararası sermayenin yüksek üretimler doğaya verdiği zarar gibi sebepler çevre sorunlarının olumsuz dönüşümünde önemli rol oynamakla birlikte (Karaca, 2007: 5), çevre politikalarının hayata geçirilmesinde de güçlükler yaratmaktadır.

4.1. Çevre Temelli Politika Oluşturmada Karşılaşılan Sorunlar

Sanayileşmenin ortaya çıkardığı üretim unsuru çevre sorunlarının temelinde yer alan ilk gelişmeyi oluşturmaktadır. Özellikle sanayi devrimi ardından ortaya çıkan sanayi toplumu birçok çevre sorununu beraberinde getirmiş, sanayileşme sürecinde çevrenin bir üretim unsuru olarak algılanmaya başlanmasıyla yoğun şekilde üretime dahil edilmiştir (Görmez, 2003: 12). Diğer yandan sanayi toplumunun, sonuçlarını göz ardı ederek sürekli şekilde ekonomik büyümeye dayalı yapısının fiziksel şartları zorladığı yönündeki bakış açısı, çevreci ideolojinin yapı taşlarından birini oluşturmaktadır (Çoban, 2002: 14). Çevreci ideolojiye göre sanayileşme, teknoloji yoğun bir üretim süreci içinde talebin kısıktırılmasına dayanan üretim örgütlenmesiyle sadece küçük bir azınlık için refah sağlamaktadır. Bu tabloda çoğunluk ise yoksulluğa mecbur bırakılmaktadır. Çevre ile ilgili sorunların ve politikaların insanı merkez alan bir bakış açısıyla şekillendiği sanayileşmede çevre, korunması ve gelecek kuşaklara aktarılması gereken bir değer olmaktan ziyade işletmeye açık bir kaynak olarak görülmektedir (Çoban, 2002: 12). Karaca'ya (2007: 6) göre sanayileşme ve kar güdüsü ile hareket etmek etik anlayışta tahribata neden olan önemli bir unsurdur.

Uygulanan her bir politikanın alternatif bir maliyete sebep olması bir diğer sorun alanını oluşturmaktadır. Zira çevre kalitesini artırmanın alternatif maliyetini ekonomik olarak kaybedilecek maliyetler oluşturmaktadır. Ülkelerin çevresel politikalar uygularken karar vermeleri gereken iki temel sorun başlığı ile karşı karşıya kaldıkları görülmektedir. Bunlardan ilki çevre kalitesini ve bununla bağlantılı olarak insan sağlığını korumak, diğer ise üretimi düşürmek veya maliyetleri artırmaktır. Özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde çoğunlukla çevre sorunlarından önce çözülmesi gereken yoksulluk, işsizlik gibi daha önemli sorunların var olduğu kabul edilmektedir. Bazı durumlarda bu ülkelerde halkın gelir düzeyine bağlı olarak refah durumunu yükseltmek pahasına çevrenin ihmal edilebileceğine dair düşünce ağırlık kazanabilmektedir. Aşılması zor olan bu paradoksun temelinde yüksek gelir ve çevresel tahrip düzeyi arasında birbirinin ikamesi olan bir ilişkinin varlığı yatmaktadır. Dolayısıyla kişi başı gelir düzeyi yüksek olan ülkelerde çevrenin korunmasına yönelik kaynak ayırımı daha kolay gerçekleşmekteyken, sadece geçimi sağlama düzeyinde gelir elde eden bireylerin yaşadığı az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde söz konusu kaynak ayırımı daha zor gerçekleşmektedir (Karaca, 2007: 6-7).

Yine rekabeti önceleyen ve kar güdüsü temelinde şekillenen kapitalist ülkelerde sermayenin uygarlaştırıcı misyonu olarak tanımlanan maddi bir refah ortaya çıkmıştır. Fakat söz konusu refah artışı insanları ve doğayı içine alan birçok olumsuzluğu beraberinde getirerek refah azalışıyla sonuçlanmıştır. Bu sonucun ortaya

çıkışında öncelikle kapitalizmin maksimum kar anlayışıyla çalışan sistemi ve bu doğrultuda alınan kararların ekolojik sonuçlarının düşünülmemesi yer almaktadır. Daha fazla tüketim, daha fazla kar ve fayda anlayışını temel alan bu modelin evrendeki hammaddeleri ve enerji kaynaklarını sınırsızca kullandırması yine söz konusu sonucun ortaya çıkmasında diğer bir etkeni oluşturmaktadır (Gouverneur, 1997: 211-214). Liberal kapitalizmin bakış açısı ele alındığında, çevre değerleri daha çok birer iktisadi kaynak olarak gündeme gelmektedir. İnsan merkezli olan bu bakış açısına göre çevresel değerlerin korunma amaçları insan ihtiyaçlarının karşılanması düşüncesidir. (Bıçkı, 2001: 40). Devletin topluma ve ekonomiye müdahalesine tepkili yaklaşan bu felsefenin savunucuları, çevre sorunlarının varlığını kabul etmekle birlikte bu sorunların piyasa ekonomisinin kendi kuralları ile çözüme kavuşacağını savunmaktadırlar. Bu kesime göre bilim ve teknolojiye meydana gelen gelişmelere piyasa ekonomisinin yeteneği de eklenince, çağdaş toplumun uyum gücü her türlü kaynak sorununu çözecek ve çevre sorunları toplum nezdinde kabul edilebilir bir düzeye erişecektir (Keleş, 1992: 268). Fakat süreç bu şekilde gerçekleşmemiş, dünya nüfusunun küçük bir bölümünü oluşturmalarına rağmen yüksek yaşam standardına sahip insanların hızlı artan tüketimleri, kaynakların ve doğanın günden güne yok olması tehdidini ortaya çıkarmıştır (Schumacher, 1989: 89). Bunun yanı sıra dünya nüfusunun geri kalan kısmı ise söz konusu yaşam standardına ulaşma amacıyla çaba sarf etmeye devam ederek doğal kaynakların tahribatına neden olan döngüye destek vermektedirler.

Çevre sorunlarının merkezinde çoğunlukla insan unsurunun yer alması, bu sorunların kaçınılmaz olarak etik yaklaşım kapsamında açıklanmasını gerektirmektedir (Karaca, 2007: 2). Dolayısıyla söz konusu sorunlar devletleri çevresel politika yapımında karar verirken etik tartışmalarla karşı karşıya bırakmaktadır. Bu noktada benimsenmiş olan çevre etiği yaklaşımı, çevresel politikaların da şekillenmesinde dolaylı veya dolaysız etkilerde bulunmaktadır.

4.2. Çevresel Politika Oluşturmada Çevre Etiğinin Rolü

Çevre politikalarının oluşturulması ve geliştirilmesi ne derece önemliyse, bu politikaları uygulamaya koyacak olan siyasi idare ile politikacıların tavır ve tutumları da o derece önem arz etmektedir. Zira bir çevre politikası ne kadar kapsamlı ve iyi tasarlanmış olursa olsun gerektiği gibi uygulanmazsa başarıya ulaşması mümkün değildir (Kaypak, 2013: 22). Bunun yanı sıra diğer bir önemli unsur benimsenen etik değerlerdir. Çevre politikalarının ekonomik gelişmeyi, kapitalizmi, insan refahını, metalaştırılan doğal unsurları korumak üzerine geliştirilmek yerine gerçekten çevreyi korumak amacıyla geliştirilmedikçe çevre sorunlarının çözüme kavuşturulamayacağı düşünülmektedir. Politika yapıcılarının tavrı, yasa koyucularının tutumu, halkın katılımı ve söz sahibi olması çok önemli olmakla birlikte tüm bunla-

rı belirleyen ana faktör etik paradigmalardır (Kırkpınar Özsoy ve Çini, 2020: 31-32). Çevre politikaları, siyasi ideolojilerin sahip oldukları yapısal prensipler ve bu prensiplerin çevresel etkileri doğrultusunda oluşturulmaktadır ve söz konusu prensiplerin etkileriyle bütünlük içindedir. Örneğin liberal çevre politikaları, liberalizm ile yakın ilişki içinde olan bireycilik, özgürlük, kapitalizm gibi liberal prensipler doğrultusunda ortaya çıkmakta, liberal çevresel etik olarak kabul edilen insan merkezilikle bir bütün oluşturmaktadır. Söz konusu durum çevreci ideolojiye sahip siyasi mekanizmaların hayata geçirdiği çevre politikaları için de geçerlidir. Bu ideoloji temelinde geliştirilen çevre politikaları, çevre merkezci etik anlayış ile uyumlu şekilde dizayn edilmektedir (Konyar, 2009: 91).

Günümüze kadar birçok ülke, çevre sorunlarının çözümünü amaçlayan gerek ulusal gerekse küresel düzeyde birçok politika üretmiş, sözleşme imzalamış, örgütler kurmuş, stratejiler belirleyerek uygulamaya koymuş ve konferanslar düzenlemişlerdir. Bütün bu çabalara rağmen çevre sorunlarında azalma görülmemiş, aksine sorunların daha da karmaşıklaştığı bir tablo ile karşı karşıya kalınmıştır. Bu durumun ortaya çıkmasında politika yapıcılarının insan merkezci etik yaklaşımı benimsemiş olması en önemli sebepler arasında kabul edilmektedir. Zira insanı temel alan bu görüşün hem çevre sorunlarının hem de insanlar ve uluslar arasında yaşanan sorunların kökeninde yer aldığı ifade edilmiş, çözüme yönelik gerçekleştirilen girişim ve politikaların başarısız, etkisiz ve yetersiz olmasında önemli rol oynadığı belirtilmiştir. Çevre politikalarını oluşturanlar, oylayıp kabul edenler ve uygulamaya geçirenlerin antroposentrik bir dünya görüşü benimsemesi, bu alanda üretilen çözüm önerilerinin de ekonomik sistemle uyumlu olacak şekilde üretilmesini sağlamakta, birincil hedef olarak sistemin işleyişinin sürdürülebilirliğini ortaya koymaktadır (Kırkpınar Özsoy ve Çini, 2020: 22). Diğer bir deyişle çevre politikaları çevre sorunlarının nedenlerini ortadan kaldırmak için çözümler sunmak yerine sorunlardan olumsuz etkilenen ekonomik sistemin ve insan yaşamının iyileştirilmesi amacıyla çözümler sunduğu görüşü yaygınlık kazanmaktadır. Bu duruma birçok politika örneği verilebilmektedir.

Örneğin 1968 yılında Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Kurumu (UNESCO) öncülüğünde Paris'te gerçekleştirilen, "The Intergovernmental Conference for Rational Use and Conservation of the Biosphere" (Biyosferin Akılcı Kullanımı ve Korunmasına Yönelik Hükümetlerarası Konferans) örneklerden birini oluşturmaktadır. Hükümetler arası seviyede ilk küresel toplantı olarak kabul edilen ve bilimsel temelli uzmanlar toplantısı olan bu konferans, çevre sorunlarının artan önemine dikkat çekmiş, sorunların küreselleşmesini vurgulayarak bazı çözüm önerileri ve analizler sunmuştur (UNESCO, 1993: 4). Konferansın içeriğine bakıldığında insan merkezli bir etik anlayışla düzenlendiği görülmektedir. Zira konferansın teması insan refahının artırılması, gelişmenin ve ekonomik etkinliklerin sür-

dürülebilirliği amacıyla çevrenin korunması gerektiği fikri kapsamında şekillenmiştir (Kırkpınar Özsoy ve Çini, 2020: 31). Yine UNESCO tarafından 1971 yılında bir koruma programı başlatılmış, “The Man and the Biosphere” (İnsan ve Biyosfer) isimli programın amacı biyolojik çeşitliliği ve ekosistemi korumak, insanların yönetimindeki sistemin sürdürülebilir şekilde kullanımı sağlamak, ekosistemler ve sosyoekonomik süreçler arasındaki ilişkileri incelemek olarak belirlenmiştir (Hughes, 2009: 250). 1972 yılında Stockholm’de gerçekleştirilen “The United Nations Conference on the Human Environment” (İnsan Çevresi Üzerine Birleşmiş Milletler Konferansı) yine örneklerden bir diğerini oluşturmaktadır. Konferans sonunda kabul edilen deklarasyon, devletlerin kendi çevre politikalarını oluşturma, kaynaklarını buna göre kullanma ve yönetme haklarını düzenlemiş, devletlere kendi yetki alanlarında veya kontrolünde gerçekleşen faaliyetlerin diğer devletlerin çevrelerine zarar vermesini önlemeyi içeren ve sonrasında yapılan tüm çevre anlaşmalarında geçerli olacak bir sorumluluk yüklemiştir (Weiss, 2011: 5). Bunun yanı sıra her insanın sağlıklı bir çevrede yaşama ve çevre korumaya ilişkin kararlara katılma hakkı olduğunu belirtmiş, insanların insanlık onuruna yaraşır şekilde yaşamalarını sağlamak için mücadele etmek gerektiğini ifade etmiştir (Kaplan, 1999: 123). Deklarasyon’un giriş kısmında ise çevrenin insanların fiziksel ihtiyaçlarını karşılayıp sosyal, ahlaki, manevi ve entelektüel gelişimleri için imkân sağladığı belirtilmiş, yaşam hakkı başta olmak üzere temel insan haklarından yararlanmak için uygun bir çevrenin varlığına dair gereklilik vurgulanmıştır. İnsan refahını ve kalkınmasını etkileyen en önemli faktörün çevrenin korunması ve geliştirilmesi olduğunu ifade eden deklarasyon, bu konuda tüm insanlığın ve hükümetlerin görevli olduğunu belirtmiştir (TBB, 2014: 65). Konferans kapsamında sunulan çözüm önerileri ve seslendirilen çekinceler dâhil tüm yaklaşımlar aslında değişen çevresel koşulların insan ve onun ekonomik faaliyetleri üzerinde yaratacağı olumsuz etkilere yönelik kaygıların etrafında şekillenmektedir. Dolayısıyla temelde yine insan merkezli etik bakış açısını benimseyen bir çevre politikası örneği söz konusu olmaktadır (Kırkpınar Özsoy ve Çini, 2020: 33).

Küresel anlamda çevre adına önem arz eden diğer bir oluşum olan ve 1972 yılında Birleşmiş Milletler Çevre Programı (UNEP), diğer bir örnektir. Çevre konusunda uluslararası iş birliğini gerçekleştirme amacı güden bir yapılanma olan UNEP, devletler ve uluslararası çevre örgütlerinin ulusal çevre politikaları arasında eşgüdüm oluşturma ve çevre konusunda uluslararası iş birliğini gerçekleştirme amacı taşımaktadır (Kaplan, 1999: 116). Günümüzde genellikle gelişmekte olan ülkelerin kalkınma ve çevre arasında denge kurmalarına yardımcı olan UNEP, sürdürülebilir kalkınma anlayışı çerçevesinde ülkelere alternatif kalkınma modelleri sunmaktadır (Kayhan, 2013: 71). UNEP’in resmi misyonu “insanların yaşam kalitesini iyileştirmek için, gelecek nesillerin haklarından ödün vermeksizin, çevrenin

korunmasında uluslar arasında iş birliğini teşvik etmek ve liderlik sağlamak” olarak belirlenmiştir (Hughes, 2009: 247). Dolayısıyla söz konusu oluşumun da insan refahını ve ülkelerin kalkınma düzeylerini geliştirmek amacıyla çevre sorunlarına çözüm stratejileri geliştirmeyi temel amaç olarak benimsediği düşünüldüğünde, insan merkezli bir etik anlayış etkisinde olduğu ve hareket ettiği söylenebilmektedir.

Küresel çevre politikalarının insan merkezli etik bir yaklaşımla tasarlandığı bir diğer örnek 1992 yılında Rio'da düzenlenen Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı'dır. 178 ülkeden gelen heyetlerle 105 devletin temsilcileri ile gerçekleşen konferans (Hughes, 2009: 251; Kaplan, 1999: 124), iklim değişikliği ve biyolojik çeşitlilik koruması üzerine bağlayıcı antlaşmalar, çeşitli program ve stratejiler ortaya koymuştur. Deklarasyona göre doğanın bütüncül yapısı kabul edilmekle birlikte bu bütünlük insanların çıkarları ve kalkınmacı sistemin bütünlüğünden sonra gelmektedir. Önceliğin insana verildiği Deklarasyon ilkeleri genel itibariyle insanları sürdürülebilir kalkınma yaklaşımının merkezine yerleştirmiştir, doğayla uyumlu, sağlıklı ve üretken yaşama hakkına sahip olduklarının altını çizmiştir (Rio Deklarasyonu, 1992). 1997 yılında İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi'ne bağlı olarak oluşturulan Kyoto Protokolü, 2012 yılında, 1992 yılında gerçekleşen Rio Konferansı'nın yirminci yıldönümünde düzenlenen yeniden bir Dünya Zirvesi, 2015 tarihinde gerçekleşen Paris İklim Zirvesi gibi küresel düzeyde sözleşme, örgütlenme, konferans gibi çeşitli şekillerde hayata geçirilen çevre politikaları örnekleri çoğaltılabilmekle beraber bu politikaların çoğunlukla insan merkezli etik anlayış temelli hayata geçirildikleri görülmektedir (Kırkpınar Özsoy ve Çini, 2020: 41). Sonuç olarak çevre sorunlarının gerek nitel gerekse nicel olarak ciddiyetinin anlaşılması ve ihtiyaç duyulan önlemlerin alınması amacıyla küresel düzeyde hükümetler daha fazla kurumsallaşmaya gitmekte, birçok önleyici politika ve düzenleme hayata geçirmektedir (Yıldırım, 2023: 1038). Söz konusu düzenlemelerde benimsenen etik yaklaşım çevre politikalarının işlevselliği ve çözüm olma kapasitelerini doğrudan etkilemektedir.

4.3. Çevre Etiğinin Geleceği

Gelecek nesillerle ilgili ilk soru, insanların birbirine ve çevreye nasıl muamele edeceğine dairdir. 1980'lerden başlayarak, çevre hareketi içindeki aktivistler, çevre etiğinin yanlış bir şekilde göz ardı edildiğini savunmaktadır. Çevresel faydanın adil dağılımı hakkındaki sorular ve yükümlülükler temel tartışma konularını oluşturmaktadır. Bu tartışmada, çevrenin ayrıcalık sahibi insanlar tarafından nasıl kendi çıkarlarına kullanıldığı öne çıkarılmaktadır. Bahse konu tabloda yoksul veya diğer dezavantajlı kişiler ise onların yükünü taşımaktadır (Mcshane, 2009: 413-

414). Durum bu kadar vahimken, sorunlar nasıl aşılacaktır? Ya da çevre etiği yaklaşımları bu hususta nasıl bir rol üstlenebilir?

Bu konuda, çevre etiğini geliştirmek isteyenler için farklı stratejiler izlenebileceğine dikkat çeken Palmer, öncelikle çoğu filozofun belirli felsefi gelenekler içinde çalıştığı ve bu belirli gelenekleri geliştirdiği göz önüne alındığında, ekolojik yönde böyle bir gelişmenin umut yarattığını söylerken iyimserdir. Aristotelesçi felsefi gelenek, çevreyle ilgili önemli iç görüşler sağlayabilir. İkinci olarak, çevre etiğine yönelik mevcut tekçi yaklaşımlar geliştirilebilir veya yeniden biçimlendirilebilir. Üçüncüsü, daha sofistike ve tatmin edici bir ahlaki çoğulculuk inşa edilebilir. Çevre etiğinin konumu, hem etik teorinin en ileri noktasında hem de çok sayıda çevre sorunuyla karşı karşıya olan bir dünyada pratik olarak uygun olduğu için, sürekli araştırma ve geliştirme hayati önem taşıyacaktır (Palmer, 2016:97)

Çevreye yönelik artan ilgi dikkate alındığında, çevre etiği disiplininin ne yönde hareket edeceği konusunda belirsizlikler bulunmaktadır. Her şeyden önce çevre sorunları ve çevreyi iyileştirmeye yönelik siyasi çabalar sürdükçe çevre etiği varlığını sürdürecektir. Zira ahlaki yükümlülüklerimizi formüle eden çevre etiği, çevre ile ilgili endişelerimize odaklanmaktadır. Çevre etikçileri dünyanın nasıl olması gerektiğine dair iddialarda bulunmaktadır. Çevresel yükümlülüklerimiz kabul edildiğinde, etiğin tüm alanları bu yükümlülükten etkilenir. Yerel dağıtım adaleti, küresel dağıtım adaleti, insan hakları teorisi çevre etiği ile ilgilidir. Küresel dağıtım adaleti bağlamında, iklim değişikliğinin insanları çok farklı şekilde etkileyerek bireylerin evlerini, sağlık koşullarını, hastalığa karşı direncini, geçimini sağlamak vb. durumlarda, çevrenin dikkate alınmasını gerektirecektir. Dolayısıyla çevreye dair tüm yaklaşım ve politikalar, ekosistemlerin nasıl çalıştığı ve sorunlar bağlamıyla, çevresel krizle ilgili olarak çevresel yükümlülüklerimiz üzerine durmayı sürdürecektir (Cochrane, 2008, 33-34). Dolayısıyla çevre etiğinin geleceği, insan ve çevrenin geleceği ile bağlantılı olarak biçimlenecek, bu biçimlenmeye çevre temelli politikalar yön verecektir.

Sonuç

Modern dönemde ortaya çıkan ve sanayileşmeye bağlı olarak şekillenen üretim ve tüketim faaliyetleri, birçok çevre sorununu da beraberinde getirmiştir. Söz konusu faaliyetlerin neden olduğu ekolojik kirlilik ve aşırı kaynak kullanımının, toplumsal yaşamın sürdürülebilirliğini önemli oranda tehdit ettiği yönünde fikir birliği bulunmaktadır. Gezegen sınırlarının bütün varlıklar için olumsuz sonuçlar doğurabilecek şekilde aşılmış olması, mevcut ekonomik kalkınma modellerinin yeniden gözden geçirilmesi gerekliliğini doğurmuştur. Buna bağlı olarak her yönetim gerek ekolojik sorunlarla baş etmek gerekse yaşam kalitesini artırmak amacıyla yasal ve kurumsal faaliyetler gerçekleştirmekte, çeşitli politika ve stratejiler belirle-

mektedirler. Bu faaliyetler arasında özellikle kamu politikalarının işlevi ve rolü daha fazla öne çıkmaktadır. Toplumsal ihtiyaçların karşılanmasında önemli bir paya sahip olan kamu politikaları, çok geniş alanlarda yönetimlerin karar ve faaliyetlerini ifade etmektedir. Söz konusu alanların başında çevre gelmektedir. Çevre politikaları, doğası gereği birçok farklı kamu politikası alanını da etkilemekte, bu politikaların özellikle baskın ekonomik büyüme, istihdam ve kalkınma söylemlerinin karşısında hayata geçirilmesinde zorluklar yaşanmaktadır. Bu süreçte bilim dünyasının kirlilik ve bu kirliliğin canlı hayatı üzerindeki etkilerini ortaya koyması, yükselen çevreciliğin insan ve doğa ilişkisinin yanı sıra geleneksel büyüme ve kalkınma kavramlarını tekrar tartışmaya açması değişim taleplerinde bir artışa neden olmuştur. Bu kapsamda çevre politikalarının benimsemiş olduğu etik yaklaşım da çevre sorunlarının ele alınması ve çözümlenmesi noktasında önemli etkiye sahip olmuştur.

İnsanı, canlıyı ve çevreyi merkeze alarak üç ana ekseninde şekillenen çevre etiği, gelecek nesilleri de kapsayan bir kavram olarak çevre politikalarının başarıya ulaşmasında önemli roller üstlenmektedir. Geçmişten günümüze çevre alanında hayata geçirilen gerek ulusal gerekse küresel politikalarda ve politika belgelerinde genellikle ekonomiye, sermayeye, sanayiye, insan refahına ve yaşam tarzına olumsuz yansımaya bir bakış açısı benimsenmiştir. İnsan merkezli bir etik anlayış çerçevesinde yürütülen politika çalışmalarının sorunun kaynağını oluşturan düşünce tarzını yansıttığı, bu nedenle çevre sorunlarına çözüm üretmekten uzaklaştığı yaygın görüşü oluşturmaktadır. Bu noktada çevre merkezli, diğer bir deyişle ekosentrik bir bakış açısının benimsenmesi, doğanın kendiliğinden değerli olduğu ve saygı duyulması gerektiği, ekonomik büyümeye dayalı refah anlayışının geride bırakılması gibi değişikliklerin gerçek ve kesin çözümleri üreteceği düşünülmektedir. Zira küresel siyaseti şekillendiren unsurlardan birisi de toplumlarda yükselen tepkilerdir. Çevre etiğinde yaşanacak toplum tabanlı bir değişim, ulusal çevre politikalarına da yön verecek, beraberinde küresel düzeyde politika yapımına da yansıtacaktır.

Kaynakça

- Acet, H. ve Şakalak, A. (2020). "Yeşil Ekonomi Kapsamında Kamu Politikaları Ve Çevre Politikalarının Değerlendirilmesi: Türkiye Örneği". *Journal of Social and Humanities Sciences Research*, 7(56), 2136-2153.
- Akalın, M. (2002). *Çevre Etiği Çevreye Felsefi Yönelimler*. Ankara: İksad Yayınları.
- Akkoyunlu, E. (2008). "Kentli Hakları ve Kente Karşı Suç Bağlamında Kentli Etiği", *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (20), 1-22.
- Attfeld, R. *Environmental Ethics: An Overview* [A24201], <https://www.mlkwc.ac.in/pdf/study-material/geography/EnvironmentalEthics-2.pdf>
- Bıçkı, D. (2001), "Batı Düşüncesi, Liberal Kapitalizm ve Çevre", *Akdeniz İİBF Dergisi*, (2), 33-42.
- Birden, B. (2016). "Çevre Etiğinde Bireyin Ahlaki Sorumluluğuna Kısa Bir Bakış", *Türkiye Biyoetik Dergisi*, 3(1), 4-14.
- Brennan, A. ve Yeuk-Sze Lo (2011). "Environmental Ethics", *Stanford Encyclopedia of Philosophy* <http://plato.stanford.edu/entries/ethics-environmental/> (Erişim Tarihi:01.02.2023)
- Cochrane, A. (2008). "Environmental Ethics", LSE Research Onilne, <http://eprints.lse.ac.uk/21190/> Erişim Tarihi:03.03.2023
- Çoban, A. (2002). "Çevreciliğin İdeolojik Unsurların Eklemlenmesi". *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 57(3), 1-30.
- Çobanoğlu, N. ve Yıldırım, A. E. (2009). "Biyoeetik Bir Miras: Geleneksel Yerleşim Biçimlerinde Biyoeetik Değerler", *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(1), 97-126.
- Demiral, B., Evin, H. (2014). "Türkiye'de Çevre Politikalarının Gelişiminin Çevresel Etki Değerlemesi Yönetmeliği Üzerinden Değerlendirilmesi", *Akademik Platform*, (3), 38-48.
- Des Jardins (2006). *Çevre Etiği*, R. Keleş (Çev.). Ankara: İmge
- Ertan, B. (2004). "2000'li Yıllarda Çevre Etiği Yaklaşımları ve Türkiye", *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 2(1), 93-108.
- Erbil, A. Ö. ve İdemen, B. (2010). "Planlama ve Çevre Etiği: Uygulamalı Disiplinlerde Çevre Etiği", *Planlama (TMMOB Şehir Plancıları Odası Yayını)*, 49(2), 3-13.
- Ertaş, Ş. (1997). *Çevre Hukuku*, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Döner Sermaye İşletmesi Yayınları.
- Hargrove, E. C. (1989). *Foundation Of Environmental Ethics*, Prentice Hall.
- Hughes, J. Donald (2009). *An Environmental History of the World: Humankind's Changing Role in the Community of Life*, Second Edition. New York: Routledge.
- Gouverneur, J. (1997). *Kapitalist Ekonominin Temelleri: Çağdaş Kapitalizmin Marksist Ekonomik Tahliine Giriş* (Çev. F. Başkaya), İstanbul: İmge Kitabevi Yayınları.
- Gökberk, M. (2010). *Felsefe Tarihi*. İstanbul: Remzi Kitabevi Yayınları.
- Görmez, K., (2003). *Çevre Sorunları ve Türkiye*. Ankara: Gazi Kitabevi

- Guedes Vaz, S. ve Bina, O. (2022). "Environmental Ethics Philosophy, Ecology And Other Species", *Routledge Handbook of Global Environmental Politics*, Routledge, (1), 68-97
- Gül, T.B. Arda, B. ve Kahya, E. (2004). *Bilim Etiği ve Bilim Tarihi*, Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları.
- Gül, H. (2015). "Kamu Politikası Analizi, Yöntemleri ve Teknikleri", *Yasama Dergisi*, (29), 5-31
- Güneş, Y. ve Coşkun A. A. (2004). *Çevre Hukuku*, İstanbul: Kazancı Hukuk Yayınları.
- Kaplan, A. (1999). *Küresel Çevre Sorunları ve Politikaları*. Ankara: Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları.
- Karaca, C. (2007). "Çevre, İnsan ve Etik Çerçevesinde Çevre Sorunlarına ve Çözümlerine Yönelik Yaklaşımlar". *Çukurova Üniversitesi İİBF Dergisi*. 11(1), 1-19.
- Kayaer, M. (2013). "Çevre ve Etik Yaklaşımlar". *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 63-76.
- Kayhan, A. K. (2013), "Birleşmiş Milletler Çevre Programı Üzerine Bir İnceleme", *Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni*, 33(1): 61-90.
- Kaypak, Ş. (2013), "Çevre Sorunlarının Çözümünde Küresel Çevre Politikalarının Önemi", *Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 31, 17-34.
- Kelbessa, W. (2022) *Reimaining The Human- Environment Relationship, Environmental Ethics And Policy*, UN., Canada.
- Keleş, R. (1992). *İnsan Çevre Toplum*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Keleş R. ve B. Ertan (2002). *Çevre Hukukuna Giriş*, Ankara: İmge Kitabevi.
- Kılıç, S. (2008). *Çevre Etiği*, Ankara: Orion Kitabevi.
- Kırkpınar Özsoy, N. ve Çini, P. (2020). "Antroposentrik Küresel Çevre Politikalarının Ekosentrik Çevre Etiği Görüşü Çerçevesinde Değerlendirilmesi". *Alternatif Politika*, 12(1): 20-49.
- Lasswell, H. D. (1951). The Policy Orientation. D. Lerner ve H.D. Lasswell (Ed.). *The Policy Sciences*, Palo Alto: Stanford University Press.
- Manning, R.E. Walliere, W.A., ve Minter, B.A. (1996). "Environmental Values and Ethics, An Emprical Study of the Philosophical Foundations for Park Policy", *Scholl of Natural Resources*, 13(2), 20-31.
- McShane, K. (2009). "Environmental Ethics: An Overview", *Philosophy Compass* 4(3), 407-420.
- Mengi, A. (2012), "Çevre Etiği", *Kentsel Planlama: Ansiklopedik Sözlük*, M. Ersoy (Der.), s. 68-71, Ankara: Ninova.
- Millstein, R. L. (2013). "Environmental Ethics", K. Kampourakis (Ed.) *The Philosophy of Biology: A Companion for Educators*. London: Springer Dordrecht
- Nelson, M.P. (2008). "Deep Ecology", *Encyclopedia of Environmental Ethics and Philosophy*, USA: Macmillan Reference.
- Palmer, C. (1994). A Bibliographical Essay On Environmental Ethics'. *Studies in Christian Ethics*, (7), 68-97.
- Palmer, C., Mcshane, K. ve Sandler, R. (2014). "Environmental Ethics", *Annual Review Of Environment And Resources*, (39), 419-442.

- Palmer, C. (2016) *A Bibliographical Essay on Environmental Ethics*, Texas.
- Parker, K.A. (1996). "Prmatism and Environmental Thought", Ed. Light, a., Katz, E., *Environmental Pragmatism*, Routledge, London, Newyork, 21-37.
- Schumacher, E. F. (1989). *Küçük Güzeldir*. İstanbul: Cep Kitapları.
- Şahnagil, S. (2017). Kamu Politikası Oluşturma Sürecinde Bilgi ve İletişim Teknolojileri: E-Devlet Uygulamaları. *Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü e-Dergi* 1(1): 77-89.
- Terzi, S. (2017). *Sürdürülebilir Kalkınma Çerçevesinde Türkiye'de Uygulanan Çevre Politikası Araçlarının Değerlendirilmesi* Uzmanlık Tezi, Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, Ankara
- Toprak, D. (2006). "Sürdürülebilir Kalkınma Çerçevesinde Çevre Politikaları ve Mali Araçlar". *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 2(4), 146-169.
- Torunoğlu, E. (2013). *Çevre Sorunları ve Politikaları*. Açık Öğretim Fakültesi.
- Türkiye Barolar Birliği (TBB) (2014). *Uluslararası Çevre Koruma Sözleşmeleri*. Ankara: Şen Matbaa.
- UNESCO (1993), *The Biosphere Conference, 25 Years Later*. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000147152> (Erişim Tarihi: 05.04.2023).
- Ünder, H. (1996). *Çevre Felsefesi*. Ankara: Doruk Yayıncılık.
- Weiss, E. Brown (2011), "The Evolution Of International Environmental Law", *Japanese Yearbook of International Law*, 54: 1-27.
- Wilkinson, D. (2002), *Environment and Law*, Routledge, New York
- Yıldırım, C. (2017). "Ekoloji Düşüncesinde İnsan ve Toplum Anlayışı", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 6(1), 289-308.
- Yıldırım A. E. ve Çobanoğlu N. (2009). Biyoetik Bir Miras: Geleneksel Yerleşim Biçimlerinde Biyoetik Değerler. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 1(1), 97-126.
- Yıldırım, K. (2023). "Çevre Sorunlarında Politik Desteğin Ana Unsuru Olarak Siyasal Güven" *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 13(1), 1031-1054.
- "Rio Deklarasyonu" (1992). <https://kumid.net/euproject/admin/userfiles/dokumanlar/cevreilave02.pdf> (Erişim Tarihi: 06.04.2023).